

HAMID SULAYMONNING ILMYIY FAOLIYATI

Abdurahmonov Mahmudxon

Abdurahmonov Mahmudxonman Sobitxon o'g'li

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi magistranti

Hamid Sulaymonov adabiyotshunos, matnshunos. O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan fan arbobi (1964). Filologiya fanlari doktori (1961), professor (1971). Moskva kinematografiya institutini tugatgan (1932). Toshkent pedagogika instituti o'qituvchisi, kafedra mudiri va ToshDU dotsenti (1935—50). 50-yillarda qatag'onga uchragan. 60-yillarda oqlangan. O'zbekiston Fanlar akademiyasi Til va adabiyot instituti sektori mudiri (1962—67), Alisher Navoiy nomidagi Adabiyot muzeyi (1967—69) va Qo'lyozmalar instituti (1978—79) direktori bo'lib ishlagan. Asosiy ilmiy faoliyati Alisher Navoiy lirikasining tekstologik tadqiqotlariga bag'ishlangan. Navoiy qo'lyozmalari bibliografiyasini tuzgan (1946—47) va shoirning «Badoe ul-bidoya», «Navodir un-nihoya» devonlari qo'lyozmalarini topib (1959), ular shoir tomonidan tuzilganligini isbotlagan. «Xazoyin ul-maoniy» tanqidiy matnini tuzgan va nashr ettirgan (1958—60). «Devoni Foni» qo'lyozmalarini (Fransiyadan) topib, fotonusxa asosida nashr ettirgan (1965). Hofiz Xorazmiyning 2 jildli «Devon»i fotonusxasini Haydarobod (1975, Hindiston)dan Toshkentga olib kelib (1977), so'z boshi yozib chop ettirgan (1980). Xattotlik va kitobat san'atiga oid ilmiy asarlar yozgan. «Boburnoma»ga ishlangan rasmlar» (1959), «Navoiy asarlariga ishlangan rasmlar» (1980, F. Sulaymonova bilan hamkorlikda), «Amir Xusrav asarlariga ishlangan rasmlar» (1983, F. Sulaymonova bilan hamkorlikda) albomlarini tuzgan va chop ettirgan. Toshkent, Andijon, Qo'qon, Samarqand, Jizzax shahridagi adabiyot muzeylari hamda Qo'lyozmalar institutining tashkil etilishiga rahbarlik qilgan. Beruniy nomidagi O'zbekiston Davlat mukofoti laureati (1979).

Toshkent shahridagi ko'chalardan biriga Hamid Sulaymonov nomi berilgan.

Olimning umr yo'ldoshi Fozila Sulaymonovanning xotirlashicha, Navoiy lirik asarlarining har biri: xoh u g'azal, xoh ruboiy bo'lsin ularning matlasi, baytlar soni shoir hayotligida ko'chirilgan va Leningrad Davlat Xalq kutubxonasida Xannikov 55 raqami ostida saqlanayotgan "Xazoyinul-maoniy"ning to'rtala devoni asosida 4 tomlik jadval tuzib chiqilgan. "Katta uyimiz o'rtasidagi ikki metrlik stolga to'rtala jadval yoyilgan, domlaning qo'llarida u yoki bu qo'lyozmaning fotosi, izchil ravishda she'rlar matlasini o'qiydilar, ikkalamiz to'rtta jadvalni axtara ketamiz. Qayerdan topsak, o'sha tom, matla yonidagi inventar raqami belgilangan katakchaga tartib soni yoziladi; fotonusxaga esa devon nomi she'rning qo'lyozma va devondagi tartib soni yoziladi. Shunday qilib, 20 dan ortiq qo'lyozma hisobga olindi" ⁴.

⁴ Hamid Sulaymon haqida xotira va maqolalar. O'zbekiston SSR Fanlar Akademiyasi Hamid Sulaymonov nomidagi qo'lyozmalar instituti. — Toshkent: "O'qituvchi", 1991. B-10.

Navoiyshunos olim H. Sulaymon Navoiy qo'lyozmalari ustida tadqiqot olib borar ekan, Sovet Ittifoqidagi qo'lyozmalar bilan qanoatlanmay, chet el fondlarida saqlanayotgan qo'lyozmalarni kataloglari orqali axtarish, borlarining mikrofilmlarini esa Lenin nomidagi Davlat xalq kutubxonasi orqali buyurtirardi. Angliyadagi Oksford universitetining Bodleyan kutubxonasida saqlanayotgan terma devon, Britaniya muzeyidagi "Badoye' ul-bidoya" devoni, Parij milliy kutubxonasidagi "Badoye' ul-bidoya"ning eng qadimgi nusxasi Nyu Yorkda Metropolitan muzeyida saqlanayotgan terma devonlarni olishga muvassar bo'ldi.

Hamma kataloglarda yuqoridagi qo'lyozmalar "Devon" yoki "G'aroyib us-sig'ar" deb atalgan. Olim bu qo'lyozmalarni sinchiklab o'rgandi. Navoiy yaratgan lirik merosning haqiqiy va nisbiy xronologiyasi, har bir she'r nechanchi yillarda yaratilganligi aniqlandi⁵.

Leningradda saqlanayotgan Dorn 564 raqamli devon Navoiy tomonidan tuzilmagan, Parij 764 va London 401 raqamli devonlar "Badoye ul-bidoya" ekanligi va O'zFA Sharqshunoslik institutidagi 1995 raqami ostidagi devon "Navodir un-nihoya" ekanligi ma'lum bo'ldi. Shundan so'ng navoiyshunos olim "Xazoyin ul-maoniy" devonlarining tanqidiy matnini tuzishga kirishadi.

1959–1960-yillarda O'zFA nashriyotida Hamid Sulaymon tanqidiy matni asosida nashrga tayyorlangan "Xazoyin ul-maoniy"ning 4 tomi tarixda ilk bor to'liq shaklda nashr etildi. Bu ishlarda, albatta, Hamid Sulaymonovning xizmati beqiyos bo'ldi. Bundan tashqari Alisher Navoiy nomidagi Adabiyot muzeyiga rahbarlik qilib, Hazrat Navoiy qo'lyozmalari, uning nodir asarlari nusxalarini olib kelish ishlariga boshchilik qildi.

1968-yilda Angliyaning Britaniya muzeyida bo'lib, Navoiyning o'zi tuzgan "Badoye ul-bidoya", "Devoni Foni" qo'lyozmalari, "Xamsa"ning Navoiy davrida ko'chirilib, Behzod va uning shogirdlari tomonidan bezatilgan ikki qo'lyozmasi, XV asr o'zbek shoirlari Haydar Xorazmiy, Lutfiy, Amiriy, Yaqiniy kabilar asarlarining majmuasi, Ubaydiy devoni kabi Sharq adabiyoti va san'atining noyob namunalari bilan tanishish va fotosini oldirishga muvassar bo'ladi.

1485-yili ko'chirilgan Navoiy "Xamsa"sining to'rt dostoni va 1559-yili Buxoroda ko'chirilgan ajoyib rasmlar bilan bezatilgan noyob nusxasining mikrofilm va rangli slaydlari olindi. Olim Britaniya qirolichasi Yelizaveta II ning Vindzordagi rezidensiyasida joylashgan shaxsiy kutubxonasida ham bo'lib, u yerda hali fanga ma'lum bo'lmagan ikki qo'lyozma bilan tanishadi. Ularning biri "Xamsa"ning to'liq nusxasi bo'lsa, ikkinchisi esa shoirning tanlangan she'rlaridan tasnif etilgan "Devon" edi. Navoiyshunos olim ushbu nodir asarlar bilan ham tanishdi. Hazrat Alisher Navoiy tavalludining 525 yilligi munosabati bilan Hamid Sulaymon boshchiligida muzey ilmiy

⁵ Yaxyoyev F. Hamid Sulaymon – Navoiy qo'lyozmalari tadqiqotchisi. – Toshkent.// O'zbekiston Respublikasi maktabgacha va maktab ta'limi vazirligining ilmiy-metodik jurnali, 2023. B-22.

xodimlari “Adabiy meros”ning birinchi tomi, Navoiy asarlari ruscha nashrining 6 tomi, “Ilk devon”ning faksimil nashri buklet-albom chop etildi⁶.

Zahmatkash olim Navoiyning “Ilk devon”, “Badoye ul-bidoya”, “Navodir un-nihoya” devonlarini aniqlab ilmiy iste'molga olib kirdi. Devonlar majmuasi “Chor devon” emas, shoirning o'zi uni “Xazoyin ul-maoniy” deb ataganini isbotladi va majmuaning nashrlarini to'plab, kitobxonlarga taqdim etdi. Bor-yo'qligi muammo bo'lgan “Devoni Foni” qo'lyozmalarini Fransiya va Angliya fondlaridan topib, chop ettirdi.

Navoiyning muxlislari tomonidan to'plangan she'rlardan tarkib topgan norasmiy devonini o'zbek navoiyshunosligida birinchi marta Hamid Sulaymon nashrga tayyorladi. 1968-yilda olim devonning faksimil (foto) nusxasini 1968-yilda “Ilk devon” nomi ostida chop ettiradi⁷.

Alisher Navoiy lirik merosini tadqiq qilish, qo'lyozma matnlarni o'rganishda olimning “Alisher Navoiy lirikasining matnshunoslik tadqiqoti” (Текстологическое исследование лирики Алишера Навои)⁸ deb nomlangan filologiya fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan uch jilddan iborat dissertatsiya muhim ahamiyatga ega. Dissertatsiya ishi 1955–1961-yillarda rus va o'zbek tillarida yozilgan. XV asr hayotining lirik ensiklopediyasi, ma'nodor xazinasi sanalmish Navoiy merosi xalqimizga mukammal taqdim etilishida, ulug' shoir asarlarining o'zbek tilida 15 tom, rus tilida esa 10 tomligi tayyorlanishi, nashr ettirilishi, keng targ'ib etilishida olimning xizmatlari benihoya katta. Shu sababdan ham olim ilmiy faoliyatini o'rganish yosh tadqiqotchilar oldida turgan muhim vazifalardan biridir⁹.

⁶ Yaxyoyev F. Hamid Sulaymon – Navoiy qo'lyozmalari tadqiqotchisi. – Toshkent.// O'zbekiston Respublikasi maktabgacha va maktab ta'limi vazirligining ilmiy-metodik jurnali, 2023. B-22.

⁷ Vohidov R, Eshonqulov H. “O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi”. – Toshkent: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2006. B-248.

⁸ Sulaymon H. “Alisher Navoiy lirikasining matnshunoslik tadqiqoti”, filologiya fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. – Toshkent, 1955–1961.

⁹ Yaxyoyev F. Hamid Sulaymon – Navoiy qo'lyozmalari tadqiqotchisi. – Toshkent.// O'zbekiston Respublikasi maktabgacha va maktab ta'limi vazirligining ilmiy-metodik jurnali, 2023. B-23.